

УДК 811.161.2'373.72:81'23

ФРАЗЕОЛОГІЧНА МІКРОСИСТЕМА "ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ" ЯК ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ІДЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Грозян Н.Ф.

Кримський науково-методичний центр управління освітою АПН України і ТНУ
ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті розглядається фразеологічна мікросистема "Поведінка людини" як фрагмент мовної картини світу. Пропонується структура ідеографічної групи фразеологічних одиниць "Поведінка людини". Висновки базуються на результатах досліджень фразеологічної та психологічної наук.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, ідеографічна група, тематичне поле, тематична група, семантичне поле, семантична група, синонімічний ряд

Фразеологія як окремий розділ мовознавства інтенсивно розвивалась із початку ХХ століття. Теоретичні та практичні аспекти української фразеології були предметом монографічного опису в працях Л.Г. Авксентьева, М.Ф. Алефіренка, В.М. Білоноженко, М.Т. Демського, В.С. Калашника, М.П. Коломійця, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченка й інших учених. Підґрунтя вивчення фразеологічних одиниць було закладене в працях Ф.І. Буслаєва, О.О. Потєбні, І.І. Срезневського, О.О. Шахматова. Їх спадщину розвинули В.Л. Архангельський, О.М. Бабкін, О.І. Білодід, В.В. Виноградов, В.П. Жуков, О.В. Кунін, Б.О. Ларін, В.М. Мокієнко, О.І. Молотков, Є.Д. Поливанов, М.М. Шанський та ін. вчені. Посилення інтересу науковців до системного вивчення фразеології ставить перед дослідниками проблему ідеографічного опису фразеологічного складу мови (див. праці: Н.Ф. Грозян, А.М. Емірової, Ю.Ф. Прадіда, П.О. Редіна, Л.М. Рязановського та ін.). Монографія Л.М. Рязановського "Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология" [12] присвячена аналізу фразеосемантичного поля часу на матеріалі його ядерних мікрополів зі значеннями "ніколи" і "давно". Учений демонструє можливості ідеографічного дослідження, тісно пов'язаного з історико-етимологічним аналізом. У вітчизняному мовознавстві теоретичні та практичні засади вирішення окремих фразеологічних мікро- та макросистем було предметом спеціального дослідження в монографії Ю.Ф. Прадіда "Фразеологічна ідеографія: проблематика досліджень" [8]. У монографії вчений провів лінгвістичний аналіз ФО на позначення психічних процесів людини з урахуванням досягнень сучасних фразеологічної та психологічної наук. При величезній кількості досліджень, присвячених фразеології, роботи ідеографічного плану складають одиниці. Ідеографічні дослідження фразеології різних мов розвиваються нерівномірно. Фрагментарні ідеографічні описи російських фразеологізмів охоплюють уже більшу частину фразеологічного фонду й могли б покрити майже всю ідеографічну сітку, якби така для фразеології була розроблена [6, с. 8]. Актуальним є зауваження А.М. Емірової про те,

що фразеологія повинна стати об'єктом окремого ідеографічного опису [4, с. 66]. Українська фразеологічна ідеографія – не виняток. Багатий фразеологічний фонд української мови ще чекає детальної систематизації в ідеографічному аспекті. Для представлення всіх фразеологічних одиниць (ФО) потрібен окремий ідеографічний словник. І досі залишається єдиним в Україні ідеографічний „Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека”, автором якого є Ю.Ф. Прадід [7].

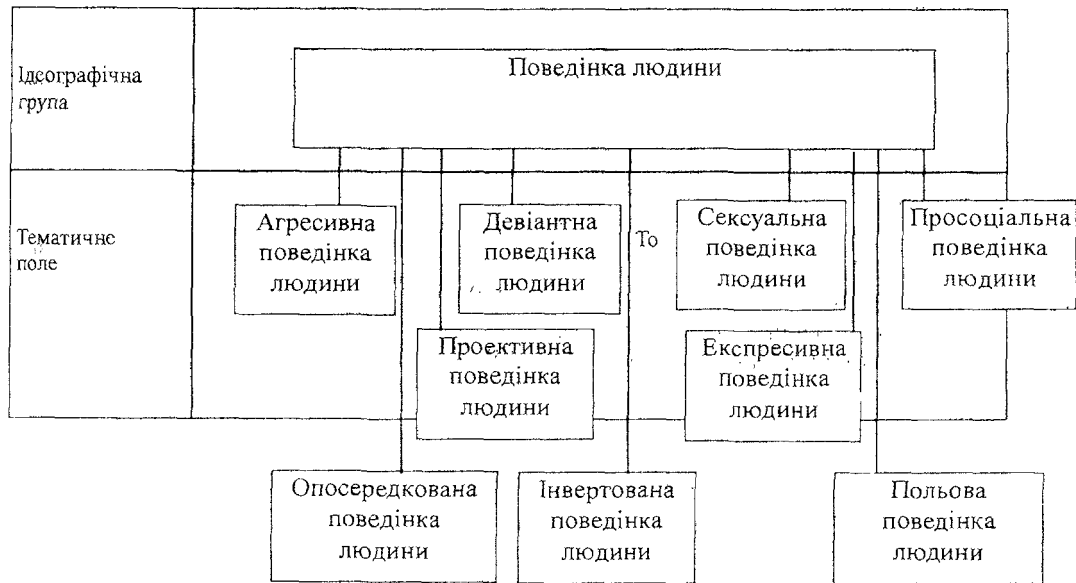
Актуальність дослідження визначається, по-перше, посиленням в українстиці інтересу до опису окремих фразеологічних мікросистем; по-друге, потребою подальшого вивчення фразеологічних мікросистем української мови, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук.

Постановка проблеми. Загальною тенденцією сучасного лінгвістичного пізнання є рух від сфери системи до центру всіх систем – до людини [13]. Дослідники фразеології неодноразово звертали увагу на її антропологічний характер. З цього приводу А.М. Емірова пише: “Фразеологія покриває переважно ті ділянки дійсності, які безпосередньо пов’язані з людиною, з її баченням, оцінкою реалій, з психічними особливостями особистості – пізнавальними процесами, емоційно-вольовою стороною психіки, індивідуально-типологічними особливостями особистості тощо” [3, с. 29-30]. Мотив антропоцентричного підходу до мови найбільш повно й голосно пролунав у праці В. Гумбольдта «О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода» [2], яка стала однією з основоположних у розвиткові мовознавства. Думка про зв’язок людини й мови, духовного й матеріального життя людини й мови виявилася дуже плідною й актуальною донині. Уже в наш час до цього питання звернулись дослідники в різних країнах: Росії (Ю. Степанов, В. Топоров), Німеччині (Л. Вайсгербер, Г. Хрїстманн, Й. Цїммерманн), Польщі (Е. Бартмінський, А. Манчик). В Україні ці проблеми досліджують Л. Лисиченко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицька та ін. Цей період у розвитку мовознавства відзначається тим, на думку Л.А. Лисиченко, «що мова розглядається не тільки як система, але... як певна картина світу» [5, с. 82]. Фразеологізм, як будь-який інший мовний знак, позначаючи певну ділянку, фрагмент мовної картини світу, репрезентує інформацію щодо аспектів пізнання його елементів людиною.

Поведінка людини – це “багаторівнева, поліфункціональна система” [10, с. 385], яка є окремою категорією, пов’язана з психічними процесами, станами та властивостями людини й досліджується не лише психологами, а й представниками інших наук. Для лінгвістів, у першу чергу, становлять інтерес мовні засоби, що використовуються на позначення поведінки людини. Приклади переконують, що поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови.

Аналіз фразеологічного матеріалу української мови, проведений нами [1], дозволяє запропонувати таку схему ідеографічної класифікації ФО на позначення поведінки людини (ієрархічна структура ідеографічної класифікації ФО подається за Ю.Ф. Прадідом [8, с. 40] (див. схему 1), яка відповідає класифікації поведінки, прийнятій у психології [9; 10; 11].

Схема 1. Структура ідеографічної групи ФО “Поведінка людини”

У тематичному полі ФО “Агресивна поведінка людини” виділяємо три тематичні групи ФО: “Суїцидальна поведінка людини”, “Фізична агресивна поведінка людини”, “Вербальна агресивна поведінка людини”.

У складі фразеологічної мікросистеми “Суїцидальна поведінка людини” виділяються семантичні поля ФО, що характеризують егоїстичну, аномічну й альтруїстичну поведінку людини; синонімічні ряди (СР) на позначення цих видів суїцидальної поведінки [1].

Агресивна поведінка людини може варіюватися від демонстрації неприязні, недоброчливості до словесних образ і до застосування грубої сили. Незалежно від вибору термінів, психологи визнають існування різних типів агресії, бо прояви агресії різноманітні й нескінченні [9; 11]. На основі дослідженого матеріалу пропонується описувати агресивну поведінку за трьома шкалами: фізична-вербальна, активна-пасивна, пряма-непряма. Виділяються семантичні поля ФО, що характеризують активну фізичну агресивну поведінку людини й пасивну фізичну агресивну поведінку людини. Кожне семантичне поле ФО поділяється на семантичні групи ФО: “Пряма активна фізична агресивна поведінка людини”, “Непряма активна фізична агресивна поведінка людини”; “Пряма пасивна фізична агресивна поведінка людини”, “Непряма пасивна фізична агресивна поведінка людини” [1]. Приклади свідчать, що в українській мові існує розгалужена система фразеологічних засобів мови на позначення цих понять. Найбільше синонімічних рядів (8) виявлено у семантичній групі ФО “Пряма активна фізична агресивна поведінка людини” зі значеннями: а) бити кого-небудь: *годувати ляцями* [ФСУМ, с. 179] *годувати бєхєхєми (буханцєми)* [ФСУМ, с. 179], *давєти / дєти дроздє* [ФСУМ, с. 205-206]; б) побити кого-небудь: *втєрти макє (чєсникє)* [ФСУМ, с. 158] *оббивєти / оббитє пїр’є* [ФСУМ, с. 562] *нагрїти бєки* [ФСУМ, с. 522]; в) відшмагєти, висїкти рїзкєми: *всипєти (врїзєти, дєти) гарєчих* [ФСУМ, с. 152-

153] *списати шкуру вздовж і впоперек* [ФСУМ, с. 848]; г) дуже сильно побити: *краяти ремені зі шкіри* [ФСУМ, с. 395] *відбити (надсадити) бебехи (печінки, рідко бельбахи)* [ФСУМ, с. 115]; г) убити: *випустити кишки* (рідко *тельбухи, бандури*) [ФСУМ, с. 100], *спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.)* [ФСУМ, с. 854]; д) мучити (завдавати фізичних страждань): *лії топити* [ФСУМ, с. 889], *пити (смоктати, ссати і т. ін.) кров* [ФСУМ, с. 628]; е) знищити когось: *змішати з землею* [ФСУМ, с. 339] *спряжити на схаб* [ФСУМ, с. 854] та ін.

Тематична група ФО “Вербальна агресивна поведінка людини” складається з двох семантичних полів ФО: “Активна вербальна агресивна поведінка людини”, “Пасивна вербальна агресивна поведінка людини”. Кожне поле складається з двох семантичних груп ФО: “Пряма активна вербальна агресивна поведінка людини”, “Непряма активна вербальна агресивна поведінка людини”; “Пряма пасивна вербальна агресивна поведінка людини”, “Непряма пасивна вербальна агресивна поведінка людини” [1]. Найчисленнішою виявилася семантична група ФО “Пряма активна вербальна агресивна поведінка людини”, яка передається 4 синонімічними рядами зі значеннями: а) ганьбити кого-небудь: *кидати / кинути болотом (болото, гряззю і т. ін.)* [ФСУМ, с. 369], *кидати болотом, обкидати (обливати, поливати і т. ін.) / обкидати (облити, полити і т. ін.) брудом (болотом, гряззю, грязюкою, багном і т. ін.)* [ФСУМ, с. 568]; б) ляяти когось: *обкидати / обкидати всякими (найгіршими і т. ін.) словами (епітетами)* [ФСУМ, с. 568], *давати / дати нагінку (наганяї)* [ФСУМ, с. 208]; в) насміятися: *брати / взяти на бас (на баса)* [ФСУМ, с. 51], *брати (підіймати, здіймати) / взяти (підняти) на глум (на глузи, на сміх)* [ФСУМ, с. 56]; г) змучити (завдавати моральних страждань): *вимотувати (висотувати) / вимотати (висотати) жили* [ФСУМ, с. 95], *пекти душу (серце)* [ФСУМ, с. 610].

На позначення девіантної поведінки виділяємо такі групи ФО: 1) “Злочинна поведінка людини”; 2) “Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини”. Ідеографічна структура фразеологічної мікросистеми “Злочинна поведінка людини” не є розгалуженою (у ній відсутні ланки: семантична група, семантичне поле). Тематична група ФО “Злочинна поведінка людини” складається безпосередньо з СР зі значеннями: 1) позбавити кого-небудь життя, вбити; 2) чинити замах на чиєсь життя; 4) силоміць позбавити незайманості (згвалтувати); 6) знищити вогнем та ін. Тематичну групу ФО “Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини” утворюють семантичні поля ФО, що характеризують: 1) систематичне пияцтво людини; 2) корисливість людини; 3) сексуальну розбещеність людини. Ці семантичні поля складаються безпосередньо з СР. У структурі ідеографічної класифікації подібних ФО відсутня одна ланка – семантична група. Наприклад, семантичне поле ФО “Систематичне пияцтво людини” передається синонімічними рядами зі значеннями: а) постійно пиячити: *в горіліці киснути* [ФСУМ, с. 373], *тинятися по шинках (по корчмах, з корчми в корчму)* [ФСУМ, с. 883]; б) пиячити: *припадати / припасти до горілки (до чарки)* [ФСУМ, с. 696], *не розминатися / не розминутися з чаркою* [ФСУМ, с. 754] та ін. СР.

Фразеологічний матеріал переконує, що семантичне поле ФО “Корисливість людини” передається широким діапазоном фразеологічних засобів. Виявлено десять СР. Семантичне поле ФО “Сексуальна розбещеність людини” складається безпосередньо з СР зі значеннями: 1) вступати в позашлюбні зв’язки з кимось; 2) позбавити

незайманості; 3) схилити до інтимних стосунків, взаємин; 4) вести розпусний спосіб життя.

В ідеографічній структурі тематичного поля ФО «Просоціальна поведінка людини» відсутні ланки: семантична група, семантичне поле. Тематичні групи ФО на позначення ситуативної, опосередкованої, свідомої ціннісної альтруїстичної поведінки людини складаються безпосередньо з СР (10). Найчисленнішими виявився СР зі значеннями: допомагати виробити правильну лінію поведінки, сприяти кому-небудь: *підставляти плече* [ФСУМ, с. 640], *держати (тримати) руку* [ФСУМ, с. 229-230], *наставляти (направляти, напучувати, спрямовувати і т. ін.) / наставити (направити, наптити, спрямувати і т. ін.) на [добру (вірну і т. ін.)] путь, (на путь істини, на добрий, вірний шлях, дорогу, стежку і т. ін.)* [ФСУМ, с. 535] та ін.

На позначення сексуальної поведінки людини виділяємо 17 СР зі значеннями: а) залицятися: *підбивати / підбити клинці (клина, колодочки і т. ін.)* [ФСУМ, с. 630] *смілитися халявки* [ФСУМ, с. 832]; б) фліртувати: *розвести шури-мури* [ФСУМ, с. 746] *крутити роман* [ФСУМ, с. 403]; в) відчувати потяг до осіб протилежної статі: *заворушилося серце* [ФСУМ, с. 793], *заграло серце* [ФСУМ, с. 793]; г) мати нестримне бажання задовольнити свою хіть: *охота розбирає* [ФПМЛ, с. 311] *розпалювати хіть* [ФПМЛ, с. 498] *спокуса посила* [ФПМЛ, с. 449] та ін.

Психологічна наука виділяє, крім вказаних вище, проєктивну, польову, експресивну, опосередковану поведінку людини [9; 10; 11]. У текстах художньої літератури нами не зафіксовано ФО на позначення цих видів поведінки людини. Вважаємо, що визначити ці види поведінки людини можна лише в широкому контексті.

Висновок. Отже, ідеографічна група ФО "Поведінка людина", відображаючи фрагмент мовної картини світу, є складною й розгалуженою.

Дослідження окремих фразеологічних мікросистем створить передумови для укладання фразеологічних словників ідеографічного типу.

Перелік умовних скорочень

СР – синонімічний ряд; ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993 – Кн. 1-2; ФПМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.

Список літератури

1. Грозьян Н.Ф. Фразеологічна мікросистема "Поведінка людини" в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
2. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода // Хрестоматия по теории языкознания XIX – XX веков. – М., 1956.
3. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативно-прагматическом освещении: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1989. – 41 с.
4. Эмирова А.М. Фразеологическая идеография, предмет и задачи // Вопросы фразеологии: Сб. науч. статей. – Самарканд, 1984. – С. 64-68.
5. Лисиченко Л.А. Рівні мовної картини світу і їх взаємодія // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. Харків, 2005. – Вип.16. – С. 80-87.
6. Никитина Т.Г. Идеографические аспекты народной фразеологии на материале Псковских говоров: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – СПб., 1996. – 42 с.

7. Прайд Ю.Ф. Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека. – Симферополь: Редотдел Крымского комитета по печати, 1994-2. – 243 с.
8. Прайд Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / НАН України, Ін-т української мови; Відп. ред. О.О. Тараненко. – К.: Симферополь, 1997. – 252 с.
9. Психологический словарь / Под ред. В.П.Зинченко, Б.Г.Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1998. – 440с.
10. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
11. Психология: Словарь / Под. общ. ред. А.В. Петровского и М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., исправл. и доп. – М.: Политиздат, 1990, – 495 с.
12. Рязановский Л.М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология. – СПб.: Изд-во Петерб. ун-та, 1997. – 200 с.
13. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.

Грозян Н.Ф. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ МИКРОСИСТЕМА «ПОВЕДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА» КАК ФРАГМЕНТ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА: ИДЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается фразеологическая микросистема «Поведение человека» как фрагмент языковой картины мира. Предлагается структура идеографической группы фразеологических единиц «Поведение человека». Выводы основываются на результатах исследований фразеологической и психологической наук.

Ключевые слова: фразеологическая единица, идеографическая группа, тематическое поле, тематическая группа, семантическое поле, семантическая группа, синонимический ряд

Grozan N. F. PHRASEOLOGICAL MICROSYSTEM "BEHAVIOUR OF A PERSON" OF THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD: IDEOGRAPHICAL ASPECTS

The phraseological microsystem "Behaviour of a person" is analysed in the article as a fragment of the language picture of the world. The structure of the ideographic group of phraseological units "Behaviour of a person" is given here. The conclusions are based on the achievements of phraseological and psychological sciences.

Key words: phraseological unit, ideographical group, synonymous line, semantic group, semantic field, thematic group, thematic field

Поступила до редакції 30.02.2007 р.